

GOLEMA, Martin: HĽADANIE FUNKCIÍ A RÁMCOV. LITERÁRNE KONANIE, KOMPETENCIE, ŠKOLA, ŽIVOT V ÉRE NEOLIBERALIZMU.

Banská Bystrica : Belianum, Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta, 2017. 231 s.

Dana Hučková

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2020.67.4.7>

Východiskom literárneho vedca Martina Golemu je v predloženej monografii otázka položená rakúskym filozofom Konradom Liessmannom: „Čo je a načo nám je literárne vzdelanie?“ Hľadanie odpovede na ňu sa zároveň stáva aj cieľom jeho analýz, interpretácií a úvah, v rámci ktorých ďalej nastoluje rad mimoriadne závažných otázok našej súčasnej doby smerom tak k oblasti humanitných a sociálnych vied, k vlastnej literárnej vede, ako i k školskému literárnemu vzdelávaniu, to všetko v spoločenskom prostredí výrazne formovanom politickou filozofiou a praxou neoliberalizmu, ktorého určujúcou charakteristikou je preferencia ekonomiky vo všetkých sférach.

Polícia M. Golemu je vedomým narúšaním tradičného obrazu literárneho vedca iba ako „rozjímavého intelektuála“ uzavretého v akademickej bubline. Práve naopak, predstavuje sa ako znepokojený intelektuál, kriticky reflektujúci stav literárneho vzdelávania (či širšie výučby humanitnoviedných i spoločenskovedných disciplín), devalváciu kultivačnej funkcie umenia pod tlakom ekonomiky, zníženie schopnosti elektronickej generácie vnímať knižný text, politické manipulácie s umeleckými a historickými obrazmi a pod. Pomenováva ohrozenia, ale zároveň formuluje možné alternatívy riešenia – pre zvládnutie kritickej situácie napr. navrhuje – odkazujúc na esej Tzvetana Todorova *Spoločný život* s podtitulom *Štúdia zo všeobec-*

nej antropológie z roku 1995 (slovenský preklad 1998) – uplatnenie „antropológie dialógu“ ako perspektívneho smeru uvažovania o človeku.

Hlavnou témou práce M. Golemu, ako signalizuje už názov, je chápanie literatúry ako literárneho konania. Použitie práve tohto pojmu naznačuje jeho teoreticko-metodologické východisko, ktorým je – spoločne s ďalšími inšpiráciami – empirická literárna veda, ktorá sa sformovala v Nemecku v osemdesiatych rokoch 20. storočia, pričom jej hlavnými zdrojmi boli sociológia literatúry, teória komunikácie a konštruktivizmus. Vytýčením pojmu literárne konanie (nem. *literarische Handlung*), definovaného Siegfriedom Johannesom Schmidtom ako súčasť sociálneho systému literatúry, signalizuje M. Golema príklon k chápaniu literatúry ako sociálnej komunikácie založenej na zložitom systéme komunikačných interakcií. Jeho ďalšími zdrojmi, ku ktorým sa hlási, sú kognitívna literárna veda, kritická diskurzívna analýza, nový historizmus, postštrukturalizmus. Namiesto štrukturalizmu a hermeneutiky, orientujúcich sa na analýzu a interpretáciu literárnych textov, sa u neho dostáva do popredia taký prístup k literatúre, ktorý skúma ľudské konanie v systéme literatúry, teda konanie vychádzajúce z kontaktu s literárnymi textami podľa systémovej rolí, ako sú produkcia, sprostredkovanie, recepcia a spracovanie literatúry (empirická literárna veda), resp. taký, ktorý sa sústreďuje

382 na skúmanie vnímania a porozumenia literárnych textov s dôrazom na principiálnu metaforickosť ľudského myslenia a kognitívne dispozície čitateľa (kognitívna literárna veda). V nadväznosti na obe východiskové vedecké školy je M. Golema zástancom interdisciplinárneho prístupu prepájajúceho humanitné, sociálne a prírodné vedy. S takto vymedzeným rámcom súvisia tiež ďalšie aspekty jeho prístupu: chápanie literatúry ako časti širšieho sociálneho systému (na rozdiel od jej uzavretosti iba v systéme umenia), záujem o mediálny aspekt kultúry a o nové médiá, sústredenie aj na iné než len kanonické literárne texty, redukcia významu estetickéj funkcie literárneho diela, kritika ideológie, pragmatika textov.

Uvažovanie M. Golemu je bohato dotované lektúrou klasických i aktuálnych prác k vybraným témam z oblasti filozofie, sociológie, antropológie, literárnej vedy, lingvistiky, pedagogiky, behaviorálnej ekonómie a radu ďalších disciplín. Pohybujúc sa v rámci ich interdiskurzu ukazuje nielen na potrebu prekonávania medziodborových bariér v záujme priblíženia vybraného javu, ale aj na moment existencie tzv. reintegrujúcich interdiskurzov, vnímaných ako širšie diskurzívne formácie, ktoré majú za cieľ „znovu zjednotiť poznanie usporiadané do špeciálnych diskurzov v dôsledku deľby práce“ (s. 84), teda z úrovni jednotlivých vied na istú spoločnú platformu. Za takýto reintegrujúci interdiskurz považuje M. Golema práve literatúru (s. 177).

Monografia pozostáva zo šiestich kapitol, ktoré sa analyticky dotýkajú rôznych typov literárnych textov, hoci pri niektorých, ako napr. *slam poetry*, hneď aj vyvstáva otázka o ich literárnosti. V prvej kapitole je to tzv. ekonská rozprávka (označenie „ekon“ je prebraté z behaviorálnej ekonómie a je skratkou pojmu „homo oeconomicus“, t. j. človek ekonomický, ktorý konceptualizovala klasická a neoklasická ekonómia), konkrétne účelová publikácia knihy rozprávok z roku 2016, ktoré vznikli priamo na objednávku Slovenskej sporiteľne s marketingovým cieľom motivovať deti (a ich rodičov) k šetreniu (a k využívaniu bankových produk-

to). Päťica oslovených slovenských autorov napísala pre túto reklamnú kampaň rozprávky, ktoré svojou podobou presahujú rámec literárneho poľa, no nestávajú sa iba prostriedkom výchovy k finančnej gramotnosti (čo deklaruje už podtitul *Príbehy o hrdinoch, ktorí si na svoje sny nasporili*, navyše špecifikovanej ponukou konkrétnej bankovej inštitúcie, ktorá bola zadávateľom „literárnej“ zákazky), ale zároveň nástrojom stabilizácie neoliberalného modelu „človeka ekonomického“. Na tomto pozadí sa M. Golema zamýšľa nielen nad modelmi skutočnosti, ale aj nad charakterom školských politík, kde sa od striktných disciplinárnych pedagogík prechádza k modelu personalizovaných, individualizovaných pedagogík. Pre oslabenie tlaku všadeprítomnej ekonomizácie napr. odporúča: „V našej profesionálnej sfére môžeme začať napr. aj tým, že literárne vzdelávanie postupne vyslobodíme z dusivého ekonomizujúceho rámca a spojíme ho viac napr. s výchovou k demokracii (Nusbaumová) alebo s úplne, neúžitocným, no obohacujúcim premýšľaním či zažívaním krásy“ (s. 52).

Dve ďalšie kapitoly sú rozpravami o diele Jana Amosa Komenského z nového pohľadu. Pre svoju interpretáciu Komenského barokového literárneho diela *Labyrint sveta a ráj srdca* (1623) využil M. Golema nielen inšpirácie empirickej literárnej vedy (keď sleduje proces produkcie diela, jeho recepciu i ďalšie spracovanie), no najmä koncepty tzv. liminarity a *communitas*, rozpracované v rámci symbolickej antropológie britským kultúrnym antropológom Viktorom Turnerom (1920 – 1983). Liminárna pozícia, označovaná aj ako inštitucionalizovaná marginalita, znamená pozíciu mimo sociálnych štruktúr, pričom u Komenského alegorickej postavy pútnika určuje M. Golema ako kľúčové mentálne nastavenie subverziu systému, t. j. jeho podvracanie, sponchybnosť, polemizovanie s ním.

Komenského text však nevníma iba ako text z inej, už vzdialenej doby, ale nadväzujúc na názor Hansa-Georga Gadamera, že „aplikácia textu na životnú situáciu interpreta je paradigmatickým príkladom interpretácie

a interpretácie, ktoré sa o ňu neusilujú, sú buď neúplné alebo to vôbec nie sú interpretácie“ (s. 66), vzťahuje ho k situácii aktuálneho slovenského akademického priestoru, zamýšľajúc sa nad postavením učiteľov, ich sociálnym i profesijným statusom, no predovšetkým nad tendenciou k jednorozmernému ekonomizujúcejmu vnímaniu vzdelávania iba ako výchovy ľudského kapitálu, čoho súčasťou je aj jeho masívna orientácia na kľúčové kompetencie, čo však, paradoxne, vedie k rastu kultúrnej ignorancie (ako konštatovali Ondrej Kaščák a Branislav Pupala vo svojej knihe *Škola zlatých golierov* s podtitulom *Vzdelávanie v ére neoliberalizmu* z roku 2008).

Iný Komenského text, jeho prejav k otvoreniu novej školy v Blatnom Potoku (dnes Sárospatak) *Jak dovedně užívat knih, hlavního nástroje vzdělávání* (1650), sa zas M. Golemovi stal východiskom pre paralelu s dnešným problémom vyplývajúcim popri inom aj z nadmernej technologizácie učenia, ktorý pomenoval ako „bibliofóbia“ elektronickej generácie. Zmena vzťahu študentov ku knihe nie je ale len odmietaním materiality textu, ale aj uzatváraním sa vo svete vlastnej generácie a takisto hľadaním ľahšej aj kratšej cesty k vzdelaniu, napr. pomocou rýchleho vyhľadávania v internetových prehliadačoch, bez kritického prehodnocovania a selekcie získaných informácií. Z ďalších problémov upozorňuje napr. na zníženie verbálnych zručností študentov, opakovane sa vynárajúci problém plagiátorstva, no kladie takisto otázku, či má byť učiteľ „prísny a náročný mudrc na scéne“ (s. 81) alebo priateľ na Facebooku...

Štvrtá kapitola *Literárne konanie medzi eposom a románom* skúma dva vybrané žánre na troch rôznych úrovniach – najprv na príklade obrazu Veľkej Moravy a vzniku Uhorska u Jána Hollého (eposy *Svatopluk*, *Cirillo-Metodiada*, *Sláv*, duchovné piesne) a Jozefa Miloslava Hurbana (epos *Osudové Nitra*, romány *Svadba kráľa veľkomoravského*, *Svatoplukovci* alebo *Pád ríše veľkomoravskej*), následne v tematizovaní veľkomoravskej látky v podaní historickej vedy (Matúš Kučera, Ján Steinhübel) a v jej uplatnení v politickej praxi (keď sa odhalenie Svä-

toplukovej jazdeckej sochy na Bratislavskom hrade v roku 2010 stalo teatrálnou manifestáciou istej interpretácie dejín v mene využitia idey slovenskej štátnosti pre politické ciele), a napokon ako dva odlišné „režimy reči“ medzi mýtizáciou a realitou dejinného obrazu. Pri tejto téme sa M. Golema opätovne hlási k chápaniu literatúry ako fenoménu, ktorý interdiskurzne presahuje špeciálne diskurzy. Podľa neho v literárnych textoch „možno určiť aj skúmať aj prvky, ktoré presahujú špeciálny literárny diskurz, možno v nich napr. vyhľadávať univerzálnejšie platné metafory, kolektívne symboly, analógie či aj celé príbehy, ktoré sa môžu ďalej spájať či štiepiť do rôznych, aj protichodných interdiskurzov budovaných s rôznou perspektívou“ (s. 84 – 85).

V časti o J. Hollom a J. M. Hurbanovi sa jeho východiskom stala teória Romana Jakobsona, ktorý použil na odlišenie literárneho romantizmu a realizmu 19. storočia kritérium metaforického a metonymického princípu, s aplikáciou ďalšieho odlišujúceho aspektu, a to v prípade romantizmu podobnosti a v prípade realizmu príľahlosti (pri výskume slovenskej literatúry druhej polovice 19. storočia ju svojho času zásadne využil už Oskár Čepan). Výsledkom „genologicko-tematologických poznámok a imagologických exkurzov“ (s. 87) M. Golemu je, že obaja autori – J. Hollý aj J. M. Hurban – sa pri zobrazovaní veľkomoravskej témy situujú do poetologicky štruktúrovanejšej pozície, než je ich zaužívaná literárnohistorická charakteristika. U J. Hollého identifikuje dominanciu metaforického procesu, čo mu dovoľuje označiť ho za „klasicistického romantika“, zatiaľ čo u J. M. Hurbana dokumentuje prevahu metonymického procesu, čo ho posúva do kolónky „romantického realistu“. Ide o doplnenie výkladu oboch autorov a priznanie ďalšieho rozmeru ich kreatívnemu gestu.

Pri analýze vzťahu historickej spisby (vnímanej v rámci konceptu metahistórie, ako ho formuloval Hayden White) k literárnym žánrom historickej prózy (epos, román) rozvíja M. Golema analógiu medzi prístupmi dvoch slovenských historikov obdobia raného stredoveku

384 a teóriou R. Jakobsona o metaforickosti a metonymickosti a interpretovaným príkladom opozitného prístupu k literárnemu modelovaniu historickej látky u J. Hollého a J. M. Hurbana. Kým vedeckú monografiu Matúša Kučeru *Král' Svätopluk* pripodobňuje k eposu a k prístupu J. Hollého, kniha Jána Steinhübelu *Nitrianske kniežatstvo* je z tohto aspektu blízka žánru románu a spôsobu uvažovania J. M. Hurbana.

Dopovedaním tejto kapitoly je úvaha nad iným nastavením eposu a románu vo vzťahu k skutočnosti, no aj o ich odlišnosti v kontexte vývinu modernej literatúry. Epos smerujúci k mýtizácii definuje lyrická „aura“, zatiaľ čo román – ako „kľúčovému žánru európskej modernosti“, povedané spolu s Milanom Kundrom, či „žánru demokracie“, ako o ňom uvažuje Richard Rorty, resp. ako umeniu s vlastným „ontologickým poslaním“, ako napísal Václav Bělohradský (s. 133) – je vlastná „antilyrická konverzia“. Tá je chápaná ako univerzálny kritický postoj, ktorý sa nedotýka len „národných mýtov a totemickej národnej histórie“ (s. 135), ale každej ideológie, ktorá už pôsobí cez ustálený systém kolektívnych symbolov, čo je aj prípad neoliberalizmu. Tento moment umožňuje M. Golemovi kontextualizovať svoje žánrovo-tematické čítanie obrazu Veľkej Moravy v slovenskej literatúre, historickej spisbe i politickej manifestácii s premýšľaním o podobách diskurzného postavenia literatúry a tiež s kritickou reflexiou neoliberalných dopadov na literárne vzdelávanie. V tejto línii zastáva názor, že „román je/môže byť nielen čisto literárnym žánrom, teda žánrom ‚uzavretého‘ špeciálneho literárneho diskurzu, ale i podstatným žánrom reintegrujúceho interdiskurzu, môže z literatúry ‚presahovať‘ viacerými smermi, napr. i do historickej vedy či do každodennej politiky“, pričom „rovnaké zistenie platí aj pre jeho ‚lyrickejší‘ protipól, teda pre epos“ (s. 133). „Interdiskurzne premostenie“ medzi románovým žánrom a humanitnými vedami (s. 135) ukazuje na to, že ani žánru, ani súboru vied o človeku nejde o zjavovanie absolútnej pravdy, ale o funkciu „ukazovať svet v jeho odhalenej, nepríjemnej, ale oslobodzujú-

cej podobe“ (s. 135), čo je však v rozpore s ideológiou neoliberalizmu.

Kapitola *Text, „textualisti“ a ich dnešné dilemy* pozostáva z troch častí. V prvej venuje M. Golema pozornosť novému fenoménu tzv. *slam poetry*, ako príkladu „beztextového“ básnického umenia performance. Využíva podnety z prác amerického literárneho a kultúrneho historika Waltera Onga (1912 – 2003) o vzťahu orality a gramotnosti, ktoré boli súčasťou jeho výskumu dejín literatúry (textu) pred epochou písaného alebo tlačeneho slova. V rámci Ongovej klasifikácie kultúrnych dejín je dnešná doba etapou tzv. sekundárnej orality, pretože množstvo nových technologických možností odsúva do úzadia tlačný text. Hoci *slam poetry* je v slovenskom literárnom živote okrajovým literárnym fenoménom, podľa M. Golemu sa každá komplexná vedecká disciplína zaoberá aj marginálnymi javmi, preto uvažuje nad podobou tejto produkcie, jej jazykom i štýlom, a to vo vzťahu k tradičnému textu. Zároveň vysvetľuje metodologické pozadie používaných pojmov „textualisti, grafolekt, deoralizácia“ (s. 156), pričom poukazuje aj na premeny samotnej literárnej vedy, jej presun od tzv. kontextovej mentality k mentalite textovej, ktorú presadili ruský formalizmus, nová kritika a štrukturalizmus.

V druhej časti „textualistickej“ kapitoly sa zameriava na analýzu textualistického modelu komunikácie, metaforicky zjednodušujúco chápaného ako tzv. „potrubný model“ (s. 160), pričom sa vymedzuje proti čisto „informačnému“ vnímaniu povahy ľudských komunikačných procesov a takisto voči „podstatnému a dlhodobému ‚uzamknutiu‘ dominujúceho odborného sociolektu v slovenskej literárnej vede (...) na báze (...) ‚modelu informačného človeka‘“ (s. 170). Namiesto „inžinierskeho“ prístupu k literárnej komunikácii preferuje jej vnímanie ako „koordinácie konaní, vzájomného štruktúrneho prepájania, ‚spriahania sa‘ komunikujúcich systémov“ (s. 174). Rovnako túto tému, tak ako v celej knihe, dáva do súvisu s problematikou školského literárneho vzdelávania. Tieto textualistické úvahy završuje zosumarizovanie alternatív kritizovaného „po-

trubného modelu“ komunikácie. Literatúru tu M. Golema definuje ako „jednu z hlavných a určujúcich kognitívnych a komunikačných štruktúr“ (s. 177).

Záverčná časť s názvom *Antropológia diológu ako možné východisko úvah o neekonomizovanom literárnom vzdelávaní* je autorským komentárom k eseji T. Todorova, so sústredením sa na dialogickú paradigmu myslenia o človeku, ako ju vo svojich prácach reflektovali Michail Bachtin, Martin Buber, Jürgen Habermas a Émmanuel Lévinas.

M. Golema sa vo svojej dialogicky osnova-nej knihe predstavuje ako hlbavý čitateľ, ktorý na podnety z čítania kriticky reaguje (v rámci pozitívnej identifikácie i negatívneho vymedzenia), inšpiruje sa nimi, no súčasne ich porovnáva, vzájomne usúvzťažňuje, aktualizuje na slovenský kontext i svoju osobnú pedagogickú či bádateľskú situovanosť. V kritickej reflexii názorov zahraničných i domácich vedeckých autorít formuluje vlastné stanoviská a objasňuje svoje názorové pozície. Jeho monografia je nielen ukážkou kritického myslenia, ale záro-

veň apelom na kritické myslenie. Je výsledkom sústredenej interpretačno-analytickej práce literárneho vedca a súčasne naliehavým upozornovaním univerzitného pedagóga na procesy, vďaka ktorým nielen výskum literatúry, ale aj jej pedagogické sprostredkovanie v rámci školského literárneho vzdelávania stratili konkrétny historický a sociálny rozmer a kontext.

Žiaľ, publikácia kriticky reflektujúca éru neoliberalizmu sama doplatila na „neoliberálny imperatív o nutnej ekonomizácii všetkého a každého“ (s. 11). Kniha, ktorá vznikla ako výstup z projektu VEGA, je nepredajná a zjavne bolo pri jej výrobe treba šetriť, pretože v brožovanom formáte A5 je vytlačená takým malým písmom, že o nejakom základnom čitateľskom komforte ťažko hovoriť (navyše, autorom bohato využívané poznámky pod čiarou, ktoré sú niekedy až paralelným výkladom, sú vytlačené ešte menším typom písma ako hlavný text, takže sa niekedy stávajú až nečitateľné). Je to škoda, pretože Martin Golema predložil originálnu prácu, ktorá si zaslúži širšiu reflexiu i medziodborovú diskusiu.

Mgr. Dana Hučková, CSc.

Ústav slovenskej literatúry SAV

Dúbravská cesta 9

841 04 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: Dana.Huckova@savba.sk